

Парламенту, Раді Міністрів та Комісії обґрунтовані висновки щодо невідповідності законодавчої пропозиції принципу субсидіарності. Якщо національні парламенти або їх палати, які становлять щонайменше третину всіх голосів (або щонайменше чверть голосів, якщо йдеться про пропозицію згідно зі ст. III-165 Конституції у сфері простору свободи, безпеки та правосуддя), роблять висновок про те, що пропозиція Комісії не узгоджується з принципом субсидіарності, то Комісія має переглянути свою пропозицію. Після закінчення перегляду Комісія може вирішити: зберегти, змінити або відкликати пропозиції.

Обов'язковість процедури попереднього ознайомлення національних парламентів із законодавчими пропозиціями Комісії, а також надана їм можливість контролювати додержання принципу субсидіарності в цілому унеможливує ситуацію, коли Комісія порушить вимоги субсидіарності. Однак, якщо навіть держави-члени ЄС згодом дійдуть висновку, що були здатні вирішити проблему самостійно або краще, аніж це зробили інститути ЄС, то, керуючись принципом верховенства права ЄС (ст. 10 Конституції), вони не можуть не виконувати рішення ЄС. У разі незгоди з рішенням ЄС держави-члени, а в окремих випадках і Комітет регіонів мають право звернутися до Суду, юрисдикція якого поширюється на позови щодо порушення законодавчим актом принципу субсидіарності (п. 7 Протоколу).

Прагнучи забезпечити суворе додержання принципів субсидіарності та пропорційності інститутами ЄС, розробники Конституції запровадили контроль за застосуванням цих принципів. Пункт 8 Протоколу передбачає, що щороку Комісія зобов'язана надавати Європейській Раді, Європарламенту, Раді Міністрів та національним парламентам держав-членів звіт про застосування ст. 9 Конституції. Цей звіт також надсилається Комітетові регіонів та Економічно-соціальному комітетові.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що на сьогодні завдяки запровадженню принципу субсидіарності вдається вирішити цілий комплекс проблем, пов'язаних не тільки із реалізацією функцій держав, а й з процесом подальшої демократизації державно-правового життя. Поступово відбувається усвідомлення того факту, що субсидіарність і демократія — це взаємодоповнюючі принципи. Якщо субсидіарність відповідає на питання, що і на якому рівні має регулюватися в державі, то принцип демократизму визначає, яким чином можуть бути досягнуті успіхи в регулюванні життя суспільства і держави, тобто відповідає за вибір форми і способу прийняття рішень.

Надійшла до редколегії 02.05.05

Д. Войтенко, асистент НЮА України

Методологічний статус обґрунтування в юриспруденції

Проблема обґрунтування виникає в будь-якій сфері продуктивної людської діяльності, оскільки для неї завжди потрібно мати якусь підставу. Внаслідок визнання логіко-методологічного принципу достатньої підстави будь-яке суспільно важливе твердження або заперечення має одержати обґрунтування. *Обґрунтування — це процес і результат пошуку переконливих (тобто необхідних і достатніх) підстав для наших суджень про дійсність.* Стосовно юриспруденції обґрунтування є універсальною для всієї сфери права логіко-методологічною процедурою пошуку переконливих (тобто необхідних і достатніх) підстав для наших суджень про юридично значущі події і для їхньої правової оцінки.

Обґрунтування наукових концепцій і практичних дій є однією з незмінно важливих і актуальних завдань правознавства, правотворчості і правозастосування. Однак традиційно проблематика обґрунтування найчастіше розглядається у відносно вузьких технологічних рамках теорій доведення і практичного одержання, пред'явлення й оцінки доказів у конституційному, цивільному, арбітражному, кримінальному, адміністративному процесах¹. В останні десятиліття намітилася й тенденція до побудови універсальної теорії судового доведення, що покликана стати розділом загальної теорії права². Як видається, така теорія в свою чергу потребує виходу до ще більш широкої філософської сфери рефлексії над специфікою юридичного обґрунтування.

Слід зазначити, що навіть у сфері загальної філософії тема обґрунтування як спеціальний предмет дослідження розглядається порівняно рідко. У літературі останніх десятиліть можна відзначити тільки декілька монографічних досліджень обґрунтування, як правило,

¹ Див.: Белкин А. Р. Теория доказывания. — М., 2000; Витрук Н. В. Конституционное правосудие. — М., 1998; Глинська Н. В. Обґрунтування рішень у кримінальному процесі: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Х., 2003; Прошевой Ю. М. Проблемы формирования судебного убеждения в уголовном судопроизводстве. — Х., 1975;

² Див.: Протасов В. Н. Основы общеправовой процессуальной теории. — М., 1991; Новицкий В. А. Теория российского процессуального доказывания и правоприменения. — Ставрополь, 2002.

зорієнтованих на предметні галузі математики і природознавства¹. Питання обґрунтування соціально-гуманітарного знання ніби взагалі не існували й у кращому разі належали до компетенції логіки доведення. Цей орієнтаційний перекид у предметно-проблемному полі обґрунтування можна пояснити тривалою монополією марксистсько-ленінського історичного матеріалізму на «раз і назавжди дане» філософсько-методологічне обґрунтування права, вихід за межі якого був ідеологічно неприпустимим, небезпечною і практично неможливою справою.

У логіці та математиці ХХ ст. філософські проблеми обґрунтування спочатку були поставлені у зв'язку зі з'ясуванням підстав математики, зокрема з підставами теорії множин, континуумом-гіпотезою і подоланням виявлених у теорії множин парадоксів². Але логіки і математики, пам'ятаючи про розгромну ленінську критику махізму, найчастіше зверталися до обґрунтувальної проблематики в зв'язку з обговоренням методології побудови і застосування теорії доведень, проблем обчислювальності і конструктивізації (алгоритмізації) рішень, уникаючи ризикованих з погляду ортодоксального діалектичного матеріалізму припущень щодо існування якоїсь там суб'єктивної, конвенціональної або ідеальної реальності спостерігача³. Більшу свободу для розвитку тематики обґрунтування, навіть не стільки внаслідок її віддаленості від політико-ідеологічних обмежень, скільки завдяки зацікавленості політичних інстанцій у технічних (особливо військово-технічних) результатах, мали представники природничих наук, у яких проблема обґрунтування належить до сфери встановлення базових принципів побудови загальних теорій у фізиці, астрономії, космології тощо⁴.

¹ Див.: *Никитин Е. П.* Природа обоснования: субстратный анализ. — М., 1981; *Конверский А. Е.* Проблема обоснования в логике и методологии науки. — К., 1985; *Никитин Е. П.* Открытие и обоснование. — М., 1988 та ін.

² Див.: *Клини С. К.* Введение в метаматематику: — М., 1957; *Козн П. Дж.* Теория множеств и континуум-гипотеза: — М., 1969; *Френкель А., Бар-Хиллел И.* Основания теории множеств. — М., 1966; *Гильберт Д., Бернайс П.* Основания математики. Теория доказательств. — М., 1982 та ін.

³ Див.: *Марков А. А.* Теория алгоритмов // Труды мат. ин-та В. А. Стеклова АН СССР. — 1954. — Т. 42; *Успенский В. А.* Лекции о вычислимых функциях. — М., 1960; *Мальцев А. И.* Алгоритмы и рекурсивные функции. — М., 1966; *Роджерс Х.* Теория рекурсивных функций и эффективная вычислимость. — М., 1972 та ін.

⁴ Див.: *Павленко А. Н.* Современная космология: проблемы обоснования // Вестник Российской Академии наук. М., 1994. — № 5. — С. 409–415; *Астрономия и современная картина мира.* — М., 1996 та ін.

Слід сказати, що питання про оптимальні базові принципи і побудову на їхньому фундаменті послідовної та чіткої системи права були в центрі уваги і теоретичного правознавства протягом усієї його історії. Найбільш рельєфно цю тенденцію окреслив ще І. Ільїн: «Право мусить бути обґрунтоване»¹. Відомо, що дореволюційна філософсько-правова думка успішно розвивалася саме в цьому напрямку, про що свідчать оригінальні концепції М. Алексеева, І. Ільїна, Б. Кистяківського, П. Новгородцева, Л. Петражицького, П. Сорокіна, Є. Трубецького, Б. Чичеріна, П. Юркевича і багатьох інших мислителів-правників.

Характерною особливістю дореволюційного періоду був теоретико-методологічний плюралізм, на зміну якому в радянський період прийшла примусова однастайність у тлумаченні основ права. Право розумілося як частина ідеологічної надбудови над економічним базисом і вираження волі «пануючого» робітничого класу. Але реально пануючим класом були не робітники, а так звана номенклатура. У тих випадках, коли її політико-кон'юнктурний диктат приводив до явної суперечності права й економічної реальності і, як наслідок, до деформацій економіки — це тлумачилося як прояв негативної сторони діалектики відносної самостійності самого права, а не дефектів його ідеологічних основ.

Тільки з розпадом СРСР і усуненням ідеологічного диктату єдиної правлячої партії стало можливим повернення до світового філософсько-правового процесу. Як справедливо відзначає в зв'язку з цим Н. Смирнова, «поворот від «єдино вірного» істматівського дискурсу до множинності теоретичних мов опису соціального об'єкта, помножений на ідеологічний плюралізм і зрєслу культурну гетерогенність, вимагає особливий інтелектуальної культури сполучення різних методологічних підходів, вироблених або запозичених»². Авторка вказує на необхідність урахування еволюції методологічних установок соціального пізнання від раціоналістичного ідеалу новочасової європейської метафізики з властивими йому універсальними нормами мислення до ситуативізму і поліфонічності сучасного західного соціального мислення, що відповідає різноманіттю культурної морфології сучасного світу.

¹ *Ильин И. А.* О сущности правосознания // Собр. соч. в 10 т. — М., 1994. — Т. 4. — С. 188.

² *Смирнова Н. М.* От социальной метафизики к феноменологии «естественной установки» (феноменологические мотивы в современном социальном познании). — М., 1997. — С. 3.

З іншого боку, відзначає Н. Смирнова, на пострадянському просторі ще немає культури критичного осмислення західного досвіду. «Проголосивши «нове мислення» у політиці, ми зберегли риси «старого» класичного мислення в більш широкій галузі соціальних справ... На зміну «класичному» марксизмові приходить настільки ж класичний домарксистський, тобто заснований на подібних когнітивних презумпціях, дискурс європейського лібералізму... Замість колишніх, нібито вже перевершених, бінарних опозицій, приходять нові, але настільки ж абсолютно одна одній протипоставлені... Реанімуються спроби знову нав'язати життю логіку Проекту, але вже не марксистського, адаптованого до завдань моменту колективним розумом Комуністичної партії, а виробленого адептами Чикагської школи або Міжнародного валютного фонду. Інакше кажучи, сьогодні в нашому соціальному мисленні в наявності інверсія старого класичного дискурсу, обертання в його колишніх рамках з підстановкою лише нових «змінних», впаданням в інші крайнощі, але аж ніяк не творче освоєння нових підходів до аналізу соціальної реальності»¹.

Стосовно сфери права слід враховувати й об'єктивний чинник історичного відставання нашої сучасної філософії права, яка ще тільки відновлюється після вимушеної тривалої перерви, від головних досягнень її світового розвитку. В подоланні цього відставання вже багато чого зроблено і багато чого робиться відомими вченими О. Бандурою, Н. Бусовою, О. Данильяном, К. Жолем, А. Козловським, М. Козюброю, В. Кузнецовим, М. Костицьким, С. Максимовим, М. Пановим, Л. Петровою, М. Поповичем, П. Рабіновичем, С. Сливкою, В. Титовим, Ю. Шемшученком, В. Шкодою та ін. Вони так чи інакше торкаються у своїх роботах питань обґрунтування права, але темою спеціального дослідження сама процедура обґрунтування в праві ще не стала.

Саме питання про гносеологічну природу обґрунтування в новітній літературі з філософії права було уперше поставлено А. Козловським², який уже мав значні результати дослідження цієї процедури в теоретичній фізиці³. Він пропонує програму досліджень онтогносео-

¹ Смирнова Н. М. От социальной метафизики к феноменологии «естественной установки» (феноменологические мотивы в современном социальном познании). – С. 3–4.

² Див.: Козловський А. А. Проблема гносеологічного обґрунтування права // Науковий вісник Чернівецького університету. – Вип. 11. – Правознавство. – Чернівці, 1997. – С. 84–89.

³ Див.: Козловський А. А. Динамика обоснования естественнонаучной теории (на материале становления единых теорий поля): Автореф. дис. ... канд. филос. наук. – М., 1989.

логічних підстав права, методологія якої має спиратися на «інвентаризацію існуючих моделей права, співвідношення і порівняння їх між собою»¹.

Отже, задано вектор і змістовний діапазон реалізації цікавих та важливих досліджень, що, як видається, можна конкретизувати і розвивати в таких напрямках:

1) аналіз самого логіко-гносеологічного феномена обґрунтування в сфері права;

2) виявлення головних підходів до обґрунтування права в історії філософії права;

3) аналіз головних підходів до обґрунтування права в сучасному філософському правознавстві;

4) розроблення критеріїв порівняння і власне порівняння логіко-гносеологічної релевантності історично пройдених і сучасних концепцій обґрунтування права.

Якщо ці чотири дослідницькі напрямки цілком впливають із запропонованої А. Козловським програми і «вписуються» в неї, то деякі інші, котрі також видаються перспективними, виходять за її рамки. До них належать такі.

1. Зіставлення хронології та технології обґрунтування в юриспруденції та інших природничих і суспільних науках у плані запропонованого Т. Куном² уявлення про «нормальну» і «революційну» науки.

2. Встановлення специфіки обґрунтування в праві порівняно з «точними» (сучасні символічні логіка і математика), природничими і технічними науками. Зокрема, видається необхідним конкретизувати положення А. Козловського про те, що сучасний етап розвитку права і світового правознавства характеризується незадоволеністю тими пізнавальними методами, що право виробило в собі або некрітично запозичило з інших наук³.

3. Встановлення специфіки обґрунтування в праві порівняно з іншими соціальними, політичними і гуманітарними науками як щодо порівняння прийнятих у них методологій обґрунтування, так і щодо їх соціального резонансу. У зв'язку з цим заслуговує на увагу теоретичний досвід обґрунтування в дослідженнях моралі⁴, у методології істо-

¹ Козловський А. А. Проблема гносеологічного обґрунтування права. – С. 88.

² Див.: Кун Т. Структура научных революций. – М., 1985.

³ Див.: Козловський А. А. Проблема гносеологічного обґрунтування права. – С. 84

⁴ Див.: Апресян Р. Г. Идея морали и базовые нормативно-этические программы. – М., 1995; Гусейнов А. А. Обоснование морали как проблема // Мораль и рациональность. – М., 1995. – С. 76–101.

ричного пізнання в цілому та історико-правовому пізнанні зокрема¹ у прикладній соціології².

Систематична і детально пророблена реалізація всіх цих завдань, безсумнівно, далеко виходить за межі можливостей одного, навіть найбільш обдарованого і працюючого автора. Проте у першому наближенні, що не претендує на повну остаточність, вона може і повинна стати метою комплексного вивчення.

Предметна сфера обґрунтування в праві охоплює всі рівні функціонування правової системи — від попередніх філософських і соціально-політичних проектів установлення моральних, релігійних, політичних, соціально-економічних підстав оптимального суспільного порядку і відповідних їм проектів загальних теорій права, конституцій і окремих законів до обґрунтування необхідності конкретних процесуальних дій відносно конкретних осіб у конкретних правових ситуаціях.

Зміст і широта обґрунтування визначають його рівень. Так, філософське обґрунтування припускає встановлення гранично загальних основ права, поширюваних далі на всі його структурні підрозділи і механізми застосування. У рамках філософсько-правового обґрунтування можна розрізнити безліч аспектів:

- феноменологічний, пов'язаний з відповіддю на питання, що таке право;
- онтологічний, пов'язаний з відповіддю на питання про форми і способи буття права;
- гносеологічний, пов'язаний з відповіддю на питання про принципи і методи пізнання права;
- логіко-методологічний, пов'язаний з відповіддю на питання про оптимальне оформлення міркувань про право і способи таких міркувань;
- аксіологічний, пов'язаний з відповіддю на питання про моральні, релігійні та навіть естетичні виміри й оцінку правової реальності;
- соціологічний, пов'язаний з установленням соціально-політичних, соціально-економічних та соціально-культурних основ права;

¹ Див.: *Блок М.* Апологія истории или ремесло историка. — М., 1973; *Коллингвуд Р. Дж.* Идея истории. Автобиография. — М., 1980; *Тойнби А.* Цивилизация перед судом истории. — М.; СПб., 1995; *Домирли М. А.* Право и история. Эпистемологические проблемы. — СПб., 2002.

² Див.: *Батыгин Г. С.* Обоснование научного вывода в прикладной социологии. — М., 1986.

— філософсько-історичний і порівняльно-правовий, пов'язаний з установленням, інтерпретацією і порівнянням національних і світових традицій, а також перспективних тенденцій у розвитку права.

На рівні загальної теорії права ці філософські аспекти конкретизуються у встановленні загальних для всієї правової системи принципів права, обґрунтуванні поділу системи права на галузі й окремі інститути, обґрунтуванні критеріїв розходження і порівняння окремих правових систем тощо.

На рівні конституційного права обґрунтовується необхідність установлення того чи іншого правового порядку, форм і способів захисту прав людини, політичної організації громадського життя в державі, її відносин з іншими державами тощо.

На рівні окремих дисциплін матеріального права встановлюються їх предмет, метод та специфічні інститути.

На рівні дисциплін процесуального права встановлюються способи і регламент відповідних їм процесуальних дій.

На рівні правотворчості встановлюється соціально-економічна, соціально-політична, соціально-культурна або юридико-технологічна необхідність прийняття тих чи інших правових норм.

Нарешті, на рівні правозастосування, крім відповідної йому системи норм процесуального права, обґрунтовується необхідність прийняття оперативних підзаконних актів, інструкцій тощо.

Розрізнення всіх цих рівнів є відносним, оскільки застосовувані на них форми і способи обґрунтування можуть бути загальними в якихось окремих елементах або навіть у їхній сукупності. Тому воно має скоріше методичний характер, особливо на вищих рівнях. Так, філософське обґрунтування при всій його абстрактності обов'язково потребує певної «прив'язки» до актуальної конкретики права. Загальна теорія права і конституційне право широко використовують філософські обґрунтування, галузеві дисципліни — фундаментальні положення загальної теорії права, теорії конституційного права і конституційні норми, правотворчість у будь-якій сфері — національні конституційні норми, національні правові традиції, міжнародні правові документи і відповідний досвід інших країн тощо.

У межах кожного рівня ступінь необхідності та відповідної їй глибини і складності обґрунтування може широко варіювати від просто нагадування загальновизнаного принципу до спеціального деталізованого пророблення теоретичного шляху від вихідних принципів до результативних рішень.

Надійшла до редколегії 15.05.05